

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ МҮМКҮНЧҮЛҮГҮ ЧЕКТЕЛГЕН БАЛДАРДЫ СОЦИАЛДЫК ЖАКТАН КОРГООНУН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ (1990-2010-ЖЫЛДАР)

Бул макалада Кыргызстандагы мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын абалы жана алардын заманбап шарттагы социалдык коргонуусунун көйгөйлөрү каралат.

Негизги сөздөр: мүмкүнчүлүгү чектелген балдар, социалдык коргоо, пособие, укуктар жана кепилдиктер.

CERTAIN ISSUES OF SOCIAL PROTECTION OF THE DISABLED CHILDREN IN KYRGYZSTAN (1990-2010)

In this article is considered the situation of children with disabilities and their contemporary conditions, social protection issues.

Key words: children with disabilities, social security, welfare, rights and guarantees.

Биздин коомдогу бирден бир курч социалдык көйгөйлөрдөн болуп балдар майыптыгы болуп эсептелет. Кыргызстанда акыркы жылдары майып балдардын санынын өсүшү анык тенденция менен байкалууда. Баарынан мурда белгилей кетчү нерсе биздин республикада майыптыгы туралуу официалдуу түрдө пособие алып жаткан балдардын саны тез көбөйгөндүгүндө. Статистикалык маалыматтар боюнча 1997-жылдын 1-январында өлкөбүздө 9956 майып балдар эсептелинсе, алардын ичинен 1358 бала балдардын церебралдык шал оорусу менен ооругандар. 2006-жылдын аягында 18 жаш курагына чейинки майып балдардын саны республикабызда 20 миңдин тегерегинде болуп, жалпы майыптардын 18 %ын түзгөн. 2002-жылга салыштырмалуу майып балдардын саны 12%га көбөйгөн. Жалпы майып балдардын санынын алтынчы бөлүгүн церебралдык шал оорулары менен ооругандар түзөт. Республикада жылына орто эсеп менен өмүрүндө биринчи жолу 1,5 миң бала майып деп таанылат. [1].

Майып балдардын санынын өсүшүнүн негизи бир жагынан диагностиканын жакшырышынан экенин белгилеп кетүү зарыл. Башка жагынан, энелердин ден соолугунун начардыгынан, анемия жана организмдеги йоддун жетишсиздик абалы, энелердин кош бойлуу мезгилиндеги көтөргөн оорулары (ички тробдук инфекциялар, сассык тумоо ж. б.), канааттандырырлык эмес экологиялык абал да оорулуу, бошон, айына жетпей төрөлүшүнө алып келет, мындай төрөлгөн балдар жашап кете алышпайт же майып болуп калышат. Дарылоо-социалдык комиссиянын маалыматтары боюнча биринчи тайпадагы майып балдардын санынын өсүшү жаш балдардын жетишсиз тамак-ашына, энелердин аз кандуулугуна, өз убагындагы эмес диагностикага, башка оорулар менен оруусуна жана башка себептерге байланышкан.

Мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын көйгөйлөрүн чечүү үчүн мамлекет тарабынан аз эмес чечкиндүү чаралар кабыл алынып жатат. 1999-жылдан бери майыптарды колдоо боюнча Улуттук программа кабыл алынып, бул программа түздөн-түз мүмкүнчүлүгү чектелген балдарга да тиешелүү. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Токтому менен 2006-жылдын 31-майында «2006-2010- жылдарга майыптарды колдоочу комплекстүү чаралар» бекитилген. 2008-жылы Кыргыз Республикасынын «Мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндөгү» Мыйзамы кабыл алынган, мүмкүнчүлүгү чектелген жеткинчектердин реабилитациялоо борборлорун түзүү жана өстүрүү боюнча иштер улантылып жатат.

2010-жылга чейин «Жаңы муун» деген Кыргызстандагы балдардын укугун жайылтуу боюнча Мамлекеттик программада дагы майып балдардын социалдык коргоосу боюнча бир топ чаралар каралган, алар: майып балдар үчүн социалдык-реабилитациялык мекемелердин өсүшү;

прогрессивдүү реабилитациялоо усулдарынын кеңири колдонулушу; аларга өз убагындагы заманбап консультативдик жардамдарды жана социалдык колдоону колдоо көрсөтүү; өсүүсүнөн артта калган балдарды жалпы типтеги билим берүү мекемелеринен окуусуна мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу.

Бул менен бирге азыркы мезгилде мамлекеттик саясаттын багыты майып балдарга ар түрдүү социалдык жардамдарды көрсөтүүгө негизделгенин белгилеп кетүүбүз абзел. Ата-энеси жок тоголок жетимдерге, майып балдарга, шал, ВИЧ оорулары менен ооруган балдарга социалдык төлөмдөр төлөнөт. Майып балдарга төлөнүүчү социалдык төлөмдөрдүн орточо ченеми 2006-жылдын аягына 500 сомду түзгөн. Бирок төлөнүп жаткан социалдык жардамдардын ченеми бир балага төмөнкү керектелүүчү бюджеттин 23,5%ын гана түзөт (2006-жылы айы үчүн 2135,4 сом). Мындан сырткары, үй-бүлөөдө 18 жаш курагына чейин биринчи тайпадагы майып балдар болсо, алар үчүн коммуналдык кызматтарга 40%, табигый газды пайдаланууга 25%, ыссык сууну пайдаланууга 25%, электр энергиясын колдонууга 25 % жеңилдиктер каралган. [2].

Майып балдар коляска, жергиликтүү бюджеттерден, түрдүү фонддордон жана ошондой эле республикага келип түшкөн гуманитардык жардамдардан материалдык колдоолорду алышат. 1997-жылы «Басал» кичи ишканасынын базасында майыптардын, алардын ичинде майып балдардын коляскасын чыгаруу ишке киргизилип, бул үчүн ошол эле жылы 9,3 млн. сом акча каражаты бөлүнгөн. [3].

Мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды социалдык реабилитациялоо Кыргыз Республикасынын социалдык саясатындагы жаны приоритетүү багыттардан болуп, майып балдарды коомго интеграциялоонун негизги жолдорунан болуп эсептелет. Бул максатта республикада «Ак-Тилек» реабилитациялоо борбору түзүлүп, мамлекеттик бюджеттен каржыланып, таянып- кыймылдоочу аппараттары бузулган балдарды дарылоодо ийгиликтүү иштеп жатышат. Бул багытта өспүрүм майыптарды эмгек боюнча реабилитациялоо багытындагы иш-чаралар да жүргүзүлүп келе жатат. «Франс-Либерте» эл аралык уюму менен бирдикте «Эне жана бала» деген долбоор менен 1998-жылга майып балдар үчүн жумуш ордулары каралып түзүлгөн. Мындай долбоорлор башка эл аралык уюмдар менен да иштелип чыккан. Мисалы, 1996-жылдан баштап Даниялык «Балдарды сактагыла» деген биргелешкен майып балдардын социалдык реабилитациялоосу боюнча долбоор иштелип ишке киргизилди. Бул долбоор 1996-1999-жылга эсептелген.

Майып балдарды коомго интеграциялоо жана реабилитациялоо планы боюнча кызыктуу жана өзгөчө жумуш кыргыз-швед «Окутуу. Риск тайпасындагы балдардын социалдык жумушун өнүктүрүү» долбоорунун алкагында жүргүзүлүп, дарыгерлерди, социалдык кызматкерлерди жана ата-энелерди реабилитациялоо кызматтарынын жөндөмдөрүнө үйрөтүп окутушту.

Бишкек шаардык мэриясы, Эмгек жана социалдык өнүктүрүү министрлиги, Социалдык кызматкерлердин ассоциациясы, Кыргыз Республикасынын Жарым Ай улуттук коому жана башка бир топ чет элдик уюмдар менен фонддордун биргелигинде 1999-жылы майыптарды социалдык реабилитациялоо борбору түзүлүп, 2001-жылы бул борбор мүмкүнчүлүгү чектелген адамдардын шаардык реабилитациялоо борбору болуп аталган. 2002-жылы ачылган Чүй облустук майып балдарды реабилитациялоо «Максат» борборунун позитивдүү ишкердүүлүгүнүн негизинде, бул борбор кийин мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын жетектөөчү, усулдук-консультативдик борборго айланганы белгилүү [4].

Республикада социалдык чөйрөнү постсоветтик реформалоодо майып балдардын көйгөйлөрүн чечүүдө мамлекеттик эмес уюмдар (НПО) чоң салым кошууда. Төмөнкү мамлекеттик эмес уюмдардын майып балдарды колдоодогу жана реабилитациялоодогу иштерин белгилеп кетмекчимин: «Мээрим» Эл аралык фондунун майып балдарды реабилитациялоо борбору, «Ювентус» реабилитациялоо жана кесиптик даярдоо борбору, Майып балдардын ата-энелеринин ассоциациясы, «/мүт-Надежда» борбору, «Шаги надежды» майып балдардын социалдык реабилитациялоо борбору, Майып балдар үчүн Ак-Суу реабилитациялоо борбору, Нарын облусунун Ат-Башы районундагы «Ак-Байрак» НПОсу, «Родничок» корей борбору, Акыл-эсинен артта калган балдар үчүн реабилитациялоо жана билим берүү борбору (Балыкчы ш.) жана башкалар.

Майып балдардын коомго социалдык реабилитациялоонун башка үлгүсүнөн болуп мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды кадимкидей мектептерде окутуунун инклюзивдүү билим берүүсү

болуп эсептелет. Мындай тажрыйба биринчилерден болуп Нарын шаарында колдонулуп, кадимки мектепке 50 мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды жайгаштырып окутуп жатышат. Бул боюнча ата-энелер, балдар менен өз-ара адаптациялоо иштери жана мектептеги жагдайды өзгөртүү иштери жүргүзүлдү. Бул тажрыйба «Спасите детей- Балдарды сактагыла» деген британдык уюмдун жардамы менен ишке ашып, «инклюзивдик билим берүүнү ишеним принциптеринде шарттуу түрдө жөндөп жана ишке киргизсе, балдар арасында дискриминацияны жойууга жана убактысы келгенде балдардын атайын керектөө позициясын чыңдап, коомдун тең укуктуу мүчөсү болуу умтулуусуна алып келет [5].

Майып балдардын социалдык реабилитациялоо борборлорунун балдарды коомдук-кесипчилик ишмердүүлүгүнө тартуу тажрыйбалары чоң кызыгууну туудурат. Мисалы, «Жез-Оймок» кайрымдуулук фонду жетим балдар жана майып балдар менен иштөөдө өз ишкердүүлүгүн элдик кол өнөрчүлүк чыгармачылыгына багыттаган. Бул жерде балдар улуттук буюмдарды чийден, жүндөн жасашат жана кийимдерди тигүүнү үйрөнүшөт. Нарындагы «Ак-Байрак» мамлекеттик эмес уюму үчүн улуттук сувенирлерди жасоо майып балдарды жана алардын ата-энелерин кесипчиликке үйрөтүү эле эмес, негизги акча каражатын түшүрүү жана толук ишти алып баруу мүмкүнчүлүгү [6].

Мындан сырткары мүмкүнчүлүгү чектелген балдарды социалдык коргоодогу көптөгөн мамлекеттик эмес уюмдардын жана мамлекеттик түзүмдөрдүн позитивдүү ишкердүүлүк мисалдарын келтирип кетсек болот. Бул көйгөйлөр боюнча ар түрдүү атайын изилдөөлөрдө жана массалык-маалымат каражаттарында майып балдарга жана алардын ата-энелерине көрсөтүлүп жаткан жардамдар боюнча кеңири жазылган.

Ушул эле учурда майып балдарды социалдык коргоо боюнча бир топ чечилбеген көйгөйлөрдүн бардыгы мамлекеттик жана коомдук түзүмдөрдөгү балдарды коргоочу уюмдардын ишкердүүлүгүн өнүктүрүү жана активдештирүү керектигин күбөлөндүрүп турат. Мисалы, майып балдары бар үй-бүлөөлөр менен иштөө, аларга жардам берүү (айрыкча оор оорулар менен ооруган балдарга) үй-бүлөөлүк тарбиялоо жагы азырынча жетишсиз багытта. Майып балдардын санынын өсүшүнүн себептерин, интеллектуалдык жана физикалык өсүүсү начар балдардын көйгөйлөрүн, балдардын жаш мезгилинде ата-энелеринин таштап кетиши себептерин терең анализдөө талап кылынууда. Жана ошондой эле мүмкүнчүлүгү чектелген балдарга болгон коомдун аң-сезимин жана бардык дэңгээлдеги мамлекеттик мекемелердин ишкердүүлүгүн өзгөртүү мезгили келип жетти, аларды коомго интеграциялоо жана көз карандысыз жошоого шарт түзүп берүү зарыл.

Тажрыйба тастыктап жаткандай майып балдардын билим берүү, жумушка орношуу, каражат табуу, турак-жай менен камсыз болуу жактары, социалдык, экономикалык, маданий жана саясий турмуштарга катышуу мүмкүнчүлүгү чектелген. Мындай татаал көйгөйлөрдөн болуп турмушу начар үй-бүлөөлөрдөгү майып балдардын абалы эсептелет. Майып балдар жана алар тарбияланып жаткан үй-бүлөөлөр социалдык жардамга өтө муктаж контингенттерден болуп эсептелет. Мамлекет тарабынан берилип жаткан социалдык жардамдар жана жеңилдиктер майып балдары бар үй-бүлөөлөр үчүн майыптардын коомго интеграция болушуна жардамдын жалгыз механизмдеринен болуп, алардын төмөнкү жашоо стандартын камсыз кылып жатат. Бул көйгөйлөрдү чечүүдө «майып балдардын ата-энелеринин ассоциациясынын активисттеринин ойу боюнча, мамлекет мындай үй-бүлөөлөргө акча каражатын квота катары бөлүп берүүсү же болбосо үйгө жумуш же сааты менен иштөө жумушун камсыз кылып берүүсү зарыл, себеби көпчүлүк ата-энелер орулуу балдарын кароо менен мекемелерде, ишканаларда иштей алышпайт [7].

Совет доорунан кийинки мезгилде майып балдардын сапаттуу билим ала албагандыктары да масштабдуу жана өзгөчө көйгөйлөрдөн болуп эсептелет. Тажрыйба көрсөткөндөй, майып балдарга инклюзивдүү окутууну киргизүүдө көптөгөн оорчулуктарга туш болот экен, булар, (пандус, мектептин бир кабаттуулук дизайны, окутуу штатына атайын адистердин киргизилиши, жалпы колдонуучу орундардын башкача жайгаштырылышы ж.б.) жана ошондой эле социалдык мүнөздөгү тоскоолдуктар, жайылтылган стереотиптер, эски калдыктар, окутуучулардын майып балдарды окутуу даярдыгы же баш тартуусу, окуучулардын жана ата-энелердин билим берүүдөгү каралып жаткан формасын кабыл алышы.

Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап жатып, бүгүнкү күндө Кыргызстанда майып балдарды социалдык коргоонун мамлекеттик системасы жана нормативдик-укук базасы негизинен түзүлгөн жана анын мындан ары өнүктүрүү процессии улантылып жатат. Бирок, «Новое-Поколение-Жаңы-Муун» мамлекеттик жана майыптарды колдоочу Улуттук программалардагы социалдык долбоорлор наийжалуу ишке ашырылып жаткандыгына карабастан, көптөгөн социалдык жардамга муктаж болгон майып балдар керектүү жардамдардын кызматынан албай жатышат. Мындай көйгөй негизинен социалдык кызматтык системанын жетишсиз өсүүсү менен, тийиштүү адистердин бул кызматтарды көрсөтүүдөгү курч жетишсиздиги менен, жергиликтүү мамлекеттик бийлик органдарынын жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдарынын кызыкчылыктарынын жоктугуна байланышкан. Башка сөз менен айтканда мамлекет майып балдардын социалдык коргоосун тийиштүү деңгээлде жүргүзүүнү камсыз кыла элек. Ошондой эле белгилей кетүүчү нерсе, атайын жана көп деңгээлдүү майып балдарды мамлекеттик коргоо ситемасынын өнүгүүсү Кыргызстандын заманбап өсүү мезгилинде төмөнкү негизги багыттарыды талап кылат: биринчиден, социалдык коргоо мүмкүнчүлүгү чектелген балдардын коомго тоолук адаптация болуп, анын толук мүчөсү болушуна максималдуу багытта жүргүзүлүшү керек; экинчиден жергиликтүү мамлекеттик бийлик органдары жана жергиликтүү өзүн-өзү башкаруу органдары атайын мамлекеттик стандарттардын негизинде, өзүнүн иш-аракетин жогорку макулдашуу деңгээлинде жүргүзүүсү зарыл; үчүнчүдөн, социалдык коргоонун өзү, бир жагынан максималдуу даректүү, а экинчи жагынан балдардын тайпасын уюштурууда социалдык келечектин көз карашы менен жана реабилитациалоо мүмкүнчүлүгүнүн түрлөрүнө багытталышы керек.

Мындай чаралар заманбап Кыргызстанда майып балдарды социалдык коргоонун мындан аркы өнүгүүсүнө жана өсүүсүнө жардамды, уюштуруучулук, укуктук, каржы-экономикалык, социалдык-психологиялык жана педагогикалык каражаттардын жардамы менен, баланын канааттануусун жана кызыкчылыгын канааттандыруу максатында формаларды жана усулдарды колдонуулары зарыл.

Адабияттар:

1. Социальные тенденции в Кыргызской Республике. –Б., 2008. –Вып. 3. – С. 101.
2. Там же. –С. 101.
3. Права ребенка в Кыргызстане: реальность и будущее. – Б., 1998. –С. 61.
4. Организационно-правовые основы защиты детей и забота о детях в Кыргызской Республике. Материалы респ. Конф. –Б., 2007. –С. 58-60.
5. Джумагулова Ч. Принципы и практика инклюзивного образования. Первые шаги в г. Нарын, Кыргызстан. –Б., 2001. –С. 62.
6. Проблемы развития социальной работы с детьми группа риска и их решение в Швеции и Кыргызстане. –Б., 2004. –С. 126-127.
7. Из интервью с председателем «Ассоциации родителей детей-инвалидов». Т. Дыйканбаевой. Доступно на сайте: // [http:// bpc. /news/ 5794-25-03-09](http://bpc. /news/ 5794-25-03-09).